

- भावदगीता - प्रयागतीर्थ -

तीर्थ म्हणजे पवित्र स्थान किंवा पवित्र जल/असा अनेकदा नद्याच्या पावन जलांमुळे तीरावरील मगाराना तीर्थक्षेत्र असे म्हटले जाते. त्यातही जिथे एकापेक्षा अधिक नद्यांचा संगम होतो त्या ठिकाणाचा तर प्रयाग म्हटले जाते. असे पंचप्रयाग आहेत. ऋषप्रयाग, देवप्रयाग इ. हीच उपमा जर ग्रंथाचा दायची स्त्री तर ज्यामध्ये अनेक मार्ग, अनेक योग अनेक रस समाविष्ट आहेत त्या अद्भुत ग्रंथाचा प्रयागतीर्थच म्हणावे लागेल.

असा अद्भुत, अलौकिक आणि वैश्विक ग्रंथ म्हणजे भावदगीता या एकाच ग्रंथाने प्रयागाची महति आहे. यात इतके अध्याय आहेत आणि यातील प्रत्येक अध्यायात भिन्न योग सांगितले आहेत. म्हणजे सर्वच योग महत्त्वाचे असले तरी प्रायुष्याने विचार करावया लागता तर ध्या. ज्ञान, भाक्ते, कर्म व ध्यानयोग हेच जीवनाचा मार्गदर्शन करणारे योग आहेत. ~~जर~~ साहित्यिक अंगाने विचार करावया लागता तर अज्ञान वाङ्मयासाठी आवश्यक असणारे नवरसही यात आहेत. ~~जर~~ शांत रस व वीर रस हे अधिकतर आहेत. परंतु कधी कधी शांत रसाच्या घरी अद्भुत रस पाहणा आलेका दिसतो. विश्वरूप दर्शनात तर कवचित् प्रसंगी कीमत्त रसही आढळतो, म्हणजे तत्त्वज्ञानाच्या दृष्टीकोनातून पाहिले किंवा साहित्याच्या दृष्टिकोनातून अभ्यासले तरी यात अनेकातून एकच पहायला मिळते. म्हणूनच याचा प्रयागक्षेत्राचे पवित्रत्व कायलेले आहे.

आ ही त्रैलोक्यपावनी गीता कुठली कर्मयोगाचे प्रतिपादन करते परंतु कुठली अवाजवी कर्मकांडाचा पुरस्कार करत नाही. तर उक्त मनुष्य म्हणून जन्माचा आलेल्या प्रत्येकासाठी स्वधर्म म्हणजेच स्वकर्म हा विवक्षित आगबोकेपण सिध्दांत मांडते. कयात कोणताही धर्म, जात, क्षेत्रदाय, वर्ण याचा महत्त्व दिलेले नाही. जन्मानुसार वर्ण ठरत नाही तर गुणकर्मनुसार प्रायुर्व्यायी विभागणी केळी आहे असा गीतेचा स्पष्ट आदेश आहे.

उद्दिता ग्रंथात् प्रयाग क्षेत्र मूळून संकोधताना केवळ मोक्षा
 भाव किंवा अंधश्रद्धेने हे विधान केलेले नाही. याचा कारण म्हणजे
 हे तीर्थस्थान मानवनिर्मित नाही. इतर सर्व ग्रंथ किंवा स्तोत्र आणि
 भगवद्गीता यात मुळातच अंतर आहे. इतर सर्व ग्रंथ म्हणजे
 कुणीतरी केलेले भगवंताच्या गुणगायन किंवा स्तवन आहे.
 मात्र भगवद्गीता ही प्रत्यक्ष अक्षरमंत्र्या भगवान् शिकुणाच्या
 मुखातून आलेली असल्याने त्यातील एकेही शब्द निरर्थक नाही.
 त्यातील प्रत्येक अक्षराचा दैवी स्पर्श साक्षात असल्याने त्याच मुसते
 उच्चारण शुद्धा मनाचा अर्वाचीय असा आनंद देऊन जाते. अर्थ
 समजून गीता पठण झाले तर अत्मच परंतु ने नाही जमते तरी
 भगवंतांनी उच्चारलेले शब्द मानवी मुखातून येताना त्या परब्रह्मारी
 असणारे नादान्ध जाणवते आणि सकारत्मक उर्जेच्या लहरी उर्यावळू
 लागतात. गीता शुद्ध उच्चाराने म्हणता-याचा त्याचा जसा लाभ होतो
 तसा केवळ ऐकणाऱ्याचाही होतो. इतकेच नाही तर त्या परिसराचा, वळू
 प्रसन्नतेचा माहितीदे लाभतो.

इतर सर्व ग्रंथांपेक्षा गीता आगळी आहे आणि श्रेष्ठही आहे.
 याचे कारण ईश्वर साकी सर्व ग्रंथसाधन/पठन केल्याचे फळ फाय
 मिळते हे त्या त्या ग्रंथात सांगितलेले असते. मात्र गीता हा
 एकच अपवादामक ग्रंथ असा आहे की त्यात कुठेही फळश्रुति
 सांगितलेली नाही. हा एक मुद्दा तर महत्त्वाचा आहेच परंतु त्याहीपेक्षा
 महत्त्वाचे म्हणजे गीतेत एक अपूर्व संदेश दिला आहे तो म्हणजे
 निष्कामतेचा. कोणतेही काम करताना त्यापासून फळाची अपेक्षा
 ठेवामचीच नाही. कर्म करताना मनुष्य स्वतंत्र आहे परंतु योगाने
 मात्र परतंत्र आहे असा मोठाचा आदेश गीता देते. प्रथमदर्शनी
 कदाचित हे विधान परणार नाही, परंतु नीट विचार केला तर त्यातील
 जोर अर्थ ध्यानात येतो. कर्म करताना जर मोक्षदत्त्यांचा विचार
 मनात नसेल तर कर्मितीक स्वारस्य वाढते. कर्म उत्तम प्रकारे केले
 जाते. मनापासून केले जाते. आणि कमीचे फळ मिळणार नाही
 असे नाही तर माणसाने केवळ फळाच्या आशेने कर्म करणये.
 फळ देणारा सर्वशक्तिमान ईश्वर आहेच. असा निःस्वार्थी विचार
 केला तर हाच उत्तम कर्म घडणे आणि प्रत्येकाने असे उन्मुख

कर्म केले तर या दृष्टीचा ~~संश्लेष~~ ताक सांभाळण जाईल. स्वकर्म
 हे स्वधर्म हा गीतेचा विचार या दृष्टीने विश्वकाम्या साधनाक आहे.
 गीतेचा प्रयागतीर्थीची उपमा देताना तिचे आणखी एक
 वैशिष्ट्य नजरेआड करून घ्यायला नाही. गीता गुप्तते रक्षित स्थित
 मांडत नाही तर ते प्रत्यक्षात कसे उतरवायचे याची कळ देखील
कुशाकृतेने शिकवते. थोडक्यात गीता अनेक शास्त्रांचे शास्त्र आहे
 तशीच ती कर्माची कळा - जीवनकळा आहे. उपनिषदांचे मंथन
 करून सारभूत होऊन गीता आपल्यासमोर येते. वेदांतातील गुरु
 तत्त्वज्ञान सोपे करून आपल्या वागणुकीत कसे आपणायचे याची
कळा शिकवते. आणि असे शास्त्रानुसृत वर्तन करणाऱ्यांना परमेश्वरी
 शक्त प्राप्त होते. अध्यात्माच्या मागीर ही वाटचाल वेगाने होऊ लागते.
 गीतेतील विविध योग हे परस्परविरोधी नसून परस्पराना
 पूरक आहेत. **अरंभी** जरी आपापल्या कर्मांनुसार, क्षमतेनुसार
 कोणता योग आचरायचा याचे स्वातंत्र्य प्रत्येक साधकाक असते.
 मात्र हळूहळू अभ्यास जसजसा वाढत जाईल तसतसे त्यातील अंतर
~~कमी कमी होव जाते~~ विरत जाऊन अंतिम लक्ष्य दृष्टीपथात येते त्यावर
 इतर मागविलेले अ बद्दल आडर वाढायला लागते. ज्ञानोन्मत्त भक्ती
 भाक्तीतून ध्यान किंवा कर्मातून ज्ञान अशी साधना चढायला लागते.
 परस्परसंबंध दृढ होत जेव्हा आत्मसाक्षात्काराचे अंतिम गंतव्य स्थान
 प्राप्त होते. तेव्हा खरोखर प्रयागतीर्थीच्या मोगाच्याच ~~अनुभव~~ ^{अनुभव} येते.
 परमत्रेण परब्रह्मसाक्षात्कार होतो, त्यादृष्टीने देखील भगवद्गीता
 ही **नीयती** अनुश्रुतिय आहे